

Tabte folkeviseoptegnelser fra det 16. århundrede.

Et bidrag til folkevisens ældste skriftlige overleveringshistorie.

Af Karen Thuesen

Studiet af de ældste folkeviseoptegnelser indbyrdes forhold hører til de forholdsvis uopdyrkede områder inden for folkeviseforskningen. Den usikkerhed, der kendetegner vor viden på dette område, har både ved udgivelsen af Danmarks gamle Folkeviser (DgF) og i folkeviselitteraturen i almindelighed givet sig udslag i fejlvurderinger af de enkelte håndskrifers betydning. I det følgende skal et ret upåagtet slægtskab mellem tre gamle folkevisebøgers optegnelser belyses i en undersøgelse, der samtidig vil inddrage enkelte andre manuskripter. Først og fremmest behandles dog forholdet mellem to af de ældste visebøger, Karen Brahes Folio (KBF) og Rentzels Håndskrift (R), og – det noget yngre – Større stockholmske Håndskrift (STH).

Karen Brahes Folio (Karen Brahe E I,1), der opbevares i Landsarkivet for Fyn i Odense, betragtes almindeligvis som det ældste af de tre manuskripter. Med godt to hundrede oprindelige viscoptegnelser, hvoraf DgF har optaget ikke færre end 199, hører det til de mest omfattende kilder til den ældste danske balladetradition. KBF er blevet underkastet mere indgående studier end noget andet folkevisehåndskrift, uden at det dog er lykkedes at komme til fuldstændig klarhed over dets baggrund. I året 1583 indfører den jyske adelskvinde Margrethe Lange († 1622) og hendes tilkommende ægtemand, skåningen Knud Brahe (1555-1615), deres navnetræk på en tom plads midt i bogen. Selv om Knud Brahe tilhørte de to stærkt folkeviseinteresserede adelsslægter Brahe og Bille, gør sprogets stærke præg af jysk det sandsynligt, at det er Margrethe Lange, der da har været bogens ejer. Det er aldrig lykkedes at identificere den ganske smukke, regelmæssige hånd, der med tidens typiske overlæssede ortografiske norm har indført samtlige optegnelser. Man har tænkt sig, at Margrethe Lange kunne have arvet håndskriftet efter sin første mand, Jens Kaas, der ligeledes var jyd; men meget tyder på, at hun selv har ladet værket udfærdige. Det kunne da være kommet til i årene op mod hendes forlovelse

med Knud Brahe, måske netop i perioden 1578-83, hvor hun som ung enke menes at have opholdt sig på herregården Engelsholm ved Vejle, som hun sammen med broderen, Erik Lange, havde arvet efter faderen.

Rentzels Håndskrift (GkS 2397, 4to) tilhørte oprindelig historikeren Anders Sørensen Vedel (1542-1616), der lod det udarbejde i forbindelse med sine historiske studier. Det har sammen med hans andre visebøger dannet grundlag for den første trykte danske folkevisesamling »It Hundrede vduaalde Danske Viser ...«, den såkaldte »Hundredviser-bog« fra 1591. På indre kriterier dateres optegnelserne til 1580'erne. Ifølge Agnes Agerschous afhandling om Vedels visebog har fjorten forskellige skrivere været virksomme ved udarbejdelsen, og også Vedel selv har indført viser. Håndskriftet har fået sit navn efter en ellers ukendt person, der på dets første side med prangende skrift har noteret: »Hielp Gud dw min styrke, oc min Lijffz Krafft ær: Valentinn Rentzill«. Man har ment, at Valentin Rentzel kunne være navnet på en af Vedels skrivere, en teori, der forekommer usandsynlig, når ordenes placering og iøjnefaldende form tages i betragtning. Andre har tænkt sig, at denne person kunne have ejet håndskriftet. Helt nye undersøgelser har imidlertid kastet lys over de Vedelske håndskrifers ejerforhold og viser klart, at Rentzel i det mindste ikke har været i besiddelse af håndskriftet efter Vedels død.¹ Tilbage bliver da alene en formodning om, at han har haft bogen, før den kom Vedel i hænde, og samtidig sættes der focus på spørgsmålet om optegnelsernes proveniens. Dette problem vil vi siden vende tilbage til.

Endelig hviler der over Det større stockholmske Håndskrift (Vitterhet Dan. K 10, fol.) en fuldstændig mystik. Dette manuskript, der ejes af Kungliga Biblioteket i Stockholm, er hverken forsynet med årstal, oprindelige ejernavne eller andet, der kan lede til en identificering. Håndskriftet er helt igennem dansksproget, og flere skrivere har bidraget. I skriftbilledet og optegnelsernes slægtskab med andre tekster har man fundet indicier for, at værket er østdansk og skrevet i første halvdel af 1600-tallet.

At der mellem Karen Brahes Folio, Rentzels Håndskrift og Det større stockholmske Håndskrift findes en overleveringsmæssig forbindelse, er et forhold, der hidtil er blevet yderst dårligt belyst. Ifølge DgF er fem af de viser, der forekommer i alle tre håndskrifter, varianter af samme opskrift. Det gælder DgF 114 Aabc, 138 Bade, 291 Cabc, 299 Aabc og 377 Babc. I de kommentarer, DgF knytter til hver enkelt

tekstredaktion, hersker der imidlertid en del forvirring omkring slægtskabets præcise karakter, og det er tydeligt, at ikke alle detaljer i forholdet er gjort til genstand for lige indgående studier. Hakon Grüner Nielsen kommer ganske flygtigt ind på emnet i sin afhandling »Om Paalideligheden af Vischaandskriftet Karen Brahes Folio«, der behandler værkets anvendelse af kildematerialet. Nogen definitiv reddegørelse får problemet ikke. I gennemgangen af tekststoffet til »Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630« (bd. VI) er Grüner Nielsen også opmærksom på de bredere berøringsflader mellem R og STH. I forbindelse med omtalen af sidstnævnte skriver han: »Hskr. er ... i høj Grad beslægtet med den første Del af Rentzels Hskr.«.² Kildebeskrivelsen i DgF bd. XII underbygger ikke Grüner Niensens iagttagelser. Tværtimod udtaler Erik Sønnerholm her under omtalen af STH: »Grüner Nielsen mener at kunne konstatere et vist slægtskab med Rentzells håndskrift, men en sammenligning af de to håndskrifter tekstredaktioner synes ikke at underbygge denne hypotese.«³

En undersøgelse af de fem nævnte viser, der alle tilhører R's første del, rører ikke desto mindre en så stor lighed redaktionerne imellem, at man ikke på forhånd kan affærdige, at der findes et slægtskab mellem disse optegnelser. De har en påfaldende verbal overensstemmelse, strofeantallet er stort set det samme, og den indre opbygning er helt identisk i fire af de fem viser. Alene DgF 114 har mindre divergenser i handlingsforløbet, som vi finder det i a-redaktionen (KBF) over for b/c-redaktionerne (R/STH). Til gengæld er denne noget specielle tekst kun overleveret i de nævnte håndskrifter, hvilket – trods de mindre indbyrdes variationer – i sig selv kunne antyde, at der er en forbindelse mellem de tre kilder.

Størst lighed mellem tekstredaktionerne har i dette materiale R og STH, der indeholder en mængde fælles afvigelser fra KBF-teksten. I DgF 114 har fx både R og STH (dele af) stroferne, der svarer til KBF 3 og 4, placeret som nr. 8 og 9. I DgF 138 indeholder R og STH en fælles strofe 17, som ikke forekommer i KBF⁴, hvorimod dette håndskriffs str. 23 (jf. DgF) mangler i R/STH. I DgF 299 har R og STH samme strofefølge i str. 8 og 9, mens de i KBF optræder i omvendt orden. At der såvel i de større som i de mindre træk er tale om utallige forskelle mellem R og STH på den ene side og KBF på den anden, viser at hverken Rentzels Håndskrift eller Det større stockholmske Håndskrift kan være skrevet af efter Karen Brahes Folio.

Men heller ikke R og STH har nogen direkte forbindelse med hinanden. Dels har deres tekster en del indbyrdes afvigende skrivemåder, hvor snart den ene, snart den anden stemmer overens med KBF-versionen, dels tager STH som det yngste af de to manuskripter overhovedet ikke hensyn til de notater og rettelser, som Anders Sørensen Vedel før udgivelsen af »Hundredvisebogen« forsynede sit tekstmateriale med.

Mens vi kan forklare de forholdsvis få divergenser mellem R og STH som individuelle ændringer i forhold til deres forlæg, udgør deres fælles fejltyper et yderligere bevis på i hvor nært et forhold de står til hinanden. I DgF 138, visen om Sune Folkesøn, indeholder begge redaktioner som nummer 13 en næsten enslydende, men stærkt korrumperet strofe. Heller ikke i KBF er denne strofe for øvrigt normal. I DgF-udgavens b/c-variant er den sat op som en sekslinjet form i den ellers firlinjede vise. Sune Folkesøn-balladen rummer det berømte omkvæd: »Der ligger de hellede vejen«, der genfindes i str. 12, hvor det indgår som første linje. KBF har her mest forståeligt ordlyden: »Der for bleff Dy heellder wienn./ (saa wydde Offuer Suerigs lieed)«, mens R og STH henholdsvis skriver »Der ligger de hellige theriis wey« og »Der Ligger de Hellede deris Weye«. I STH er fejlen ret besynderlig, eftersom dette håndskrift har omkvædet korrekt: »Der Ligger de hellede weyett«. I R-omkvædets »Der liger thj helle theriis wey« finder vi endnu et bevis på, at fejlene må stamme fra et fælles forlæg.

Mens meget således taler for, at R og STH er afskrifter af samme forlæg – i det følgende omtalt som »X« – er KBF's forhold til X mere problematisk. H. Grüner Nielsen antyder i sin afhandling om Karen Brahes Folio, at dette håndskrift kan have hentet sit materiale i et forlæg ældre end det, der er benyttet af R og STH: en fælles arketype for KBF og X. Forslaget skyldes den iagttagelse, at R og STH undertiden har en fælles bedre læsemåde end den vi finder i KBF.⁵

KBF's forhold til forlæggene er i folkeviseforskningen blevet gjort til genstand for flere, ret udførlige studier. Noget af glansen er berøvet dette værk, som Svend Grundtvig oprindeligt betragtede med største veneration og meget ofte anbragte på DgF-redaktionernes mest glørværdige plads: A-opskriftens. Både Ernst von der Recke og Grüner Nielsen taler i deres beskrivelser af håndskriftet med hårde ord om dets ændringer og tildigtninger. Von der Recke anser KBF for »noget nær det sletteste af alle (Haandskrifter).«⁶ Grüner Nielsen mener, at det »i det hele er en Kilde, der i Enkeltheder maa betragtes med Mistillid.«⁷ Dog har Ernst Frandsen siden forsvaret værkets ophavsmand. Bag de

mange rettelser finder han »et jævnt menneskeligt Ansigt, i hvis Træk man ikke læser de forbryderiske Tendenser, KBF er blevet anklaget for.«⁸

På trods af de vanskeligheder det frembyder at sammenligne disse – med eller uden forbryderiske hensigter – ofte stærkt redigerede tekster med R/STH-redaktionen, er det langt fra umuligt at finde vidnesbyrd om forholdets særlige karakter. I DgF 114 forekommer et eksempel, der antyder, at også KBF-versionen kan være afledt direkte af X. Her optræder i den atypiske folkevisе den tyske hertug Henrik af Brunsvig, der drager på »Ørsel-færd« for at kæmpe for kristendommens sag. I det hellige land tages han til fange af hedningene og tvinges under fangenskabets til at udføre markarbejde. Både KBF og STH fortæller (str. 11-12), at hertugen spændes i »hare og plov«, hvorimod R uden mening for sammenhængen spænder sin hertug i »harnsk og plov« (str. 11). Forlægget har uden tvivl haft det til KBF/STH svarende dialektale *hare* for ordet »harve«, og R-skriveren har misforstået formen. I DgF 291 finder vi i KBF og R den oplysning, at »Fru Ellind buor y Seellann/hun er en frue seeleff (R: sielff)« (str. 1). STH har ændret »selv« til »saa finnd«. Men sandsynligvis gengiver KBF/R her et fælles forlægs fejl for adjektivet »sæl«.

KBF har gennemgående været på vagt over for foreliggende uregelmæssigheder, og mange af forlæggets fejl får ikke lov at passere. I enkelte opskrifter har KBF's ophavsmand (eller -kvinde, som foreslået af Ernst Frandsen) dog ikke bearbejdet ordlyden i nævneværdig grad. DgF 377 er således et eksempel på, hvordan de tre manuskripter kan rumme en næsten enslydende visetekst. Når KBF her har en enkelt fejl i sin gengivelse af glosen »ottesang« som *orte sang* og *wrrtte sang* (str. 2-3), hvor såvel R som STH har den korrekte form, kan forskellen forklares enten som individuelle rettelser af forlægget i R og STH eller som en afspejling af KBF-skriverens dialektale norm i dette håndskrift. I øvrigt synes KBF's afvigelser fra R/STH stort set alle at kunne beskrives på den måde, Ernst Frandsen når frem til efter studiet af et bredere parallelmateriale, jf. »Folkevisen« kap. I. Der forekommer i KBF en række læsemåder, som må tolkes som restitutionsforsøg i forhold til det langt fra fuldkomne forlæg. Intentionen er at skabe et mere korrekt sprog og en mere folkeviseagtig tone. Men rettelserne er hverken præget af objektivitet eller konsekvens. De er flydt den skrivende hastigt i pennen, og resultatet er ofte blevet det stik modsatte af hensigten.

En sammenligning af håndskrifternes ortografi giver et broget indtryk og næppe mulighed for en mere præcis beskrivelse af forlæggets norm, som kun i ringe grad synes at have påvirket afskriverne. Ingen fælles træk røber baggrund i en retskrivning meget forskellig fra eller ældre end den, vi møder i KBF og R. Vi befinder os med disse håndskrifter stadig – to-tre årtier efter de tidligste optegnelser – i den skriftlige visetraditions første fase, og denne periode har X også tilhørt, uden at det med sikkerhed kan fastslås, hvornår dette tabte håndskrift blev til.

Sikrere antydninger af forlæggets proveniens får vi til gengæld i de fælles dialektale sprogformer, der hist og her afsløres gennem håndskrifternes ortografi. Og samtidig rummer disse eksempler yderligere beviser for redaktionernes nære forbindelse.

Karen Brahes Folio er, sådan som det er beskrevet af Marius Kristensen, et håndskrift med en stærk dialektal tone. I hans indgående undersøgelse af værkets sprogform stedfæstes dets »dialektfarvede Rigssprog« med stor sandsynlighed til Nørrejylland, mere tvivlsomt måske helt snævert til Vejleegnen, Margrethe Langes hjemstavn. Også Rentzels håndskrift har et gennemgående jysk præg, omend langt mindre fremtrædende end det, vi møder i KBF. I R forekommer en del eksempler på apokope, diftongeringer af de lange vokaler *e* og *o*: *mier* »mere«, *sien* »sen«, *guod* »god«, *stuor* »stor«, – a-omlydte former: *boffue* »bue«, *hoff* »hu«, *stoffue* »stue«, – former som *aller* »aldrig«, *anten* »enten«, *fram* »frem« – og enkelte gange: *nagen* »nøgen«, *løste* »læste«, *suar* »sværd« og *seffn* »søvn«. Genususikkerheden synes mere udbredt end i KBF. Selv om en del eksempler kan være overtaget fra forlæggene, gør deres udbredelse det sandsynligt, at værkets baggrund helt igennem er vestjysk. Anders Sørensen Vedel boede i Ribe i 1580'erne, da han indsamlede stoffet til sin trykte visebog, og der er intet i håndskriftets gennemgående dialektale former, der modsiger den hypotese, at det er udfærdiget af ripensiske skrivere.

STH har ikke tilsvarende dialektpræg. De sporadiske dialektale former, der forekommer i håndskriftet, repræsenterer snarere end skriversnes standard de forskellige forlægs norm, eftersom de ikke har noget fælles præg. Der er således ingen sproglig støtte for teorien om håndskriftets specielt østdanske proveniens.

Mens der næppe findes spor af ikke-jyske dialekter i Karen Brahes Folio og Rentzels Håndskrift, har Det større stockholmske Håndskrift i disse optegnelser enkelte former, der ikke stemmer overens med det

ellers så gennemførte rigssprogspræg. KBF og R har i de fem viscopskrifter ret mange fælles dialektformer. Ikke mindst findes der i manuskripterne en del ord, hvor en diftongering af den lange vokal er betegnet. Både i KBF og R ses (med forskellige ortografiske variationer): *dieris* »deres« (138 ad 16, 377 ab 10), *liege* »lege« (299 ab 23), *sier* »ser« (291 ab 19), *stien* »sten« (138 ad 21), *guod* »god« (138 ad 14.18, 291 ab 9.11.20, 299 ab 13, 377 ab 7.8) og *stuor* »stor« (138 ad 4, 291 ab 26). I DgF 114 str. 22.23 har KBF en forskrevet form »Jaren Mett« over for R-håndskriftets »iermedtt«, som A. S. Vedel har følt sig nødsaget til at forklare over linjen, hvor han skriver »Eremite«. Disse varianter antyder, at diftongeringen har tilhørt forlægget. Af andre fælles dialektformer kan nævnes: *alder* »aldrig« (138 ad 10), *anten* »enten« (114 ab 1, 299 ab 23), *igiemmel* »igennem« (114 ab 20) og *fram* »frem« (114 ab 22).

Har den slags dialektale stavemåder tilhørt X i videre udstrækning, må de normalt være korrigeret i det dialektløse STH. Selv den hævdvundne folkeviseform af adjektivet »megen«, *møgen* (299 ab 8.34) er i STH »oversat« til den rigsdanske form. Helt er det dog ikke lykkedes STH's forskellige skrivere at komme forlæggets indflydelse til livs. I DgF 299 c 38.39 finder vi således (som i a/b) *tien/thien* for »ten«, i 377 c flere gange formen *dieris* »deres« (str. 1.2.4.10.11.13.14), og adjektivet »god«, der normalt staves *goed* eller *god*, forekommer ikke mindre end syv gange spredt ud over materialet i formen *guod* (138 c 18, 299 c 25.32, 377 c 7.8 & omkv. ved str. 8.9). De fleste af disse eksempler har sidestykke enten i KBF eller i R, nogle oven i købet i begge manuskripter. – Af andre jyske former indeholder STH et *aller* »aldrig« (291 c 2) og et *fram* »frem« (114 c 14.15), begge gløser, der ellers aldrig forekommer i den form i håndskriftet.

Apokope er et ret udbredt fænomen både i KBF og R. Også i STH findes flere eksempler i dette materiale: *wngh* »unge« (138 e 2), *glad* »glade« (138 c 16), *min* »mine« (291 c 2), *stij* »stige« (377 c 3). Apokopen er ikke ukendt uden for jysk, og formerne kunne desuden tilskrives almindelig sjusk, som STH ikke er fri for, hvis ikke hver enkelt af de nævnte eksempler havde parallel i mindst ét af de øvrige manuskripter. At dette – oftest jyske – dialekttræk har været udbredt i X antydes også i DgF 114 str. 10.11. Her er der uenighed håndskrifterne imellem angående udlæsningen af et ord, som i KBF gengives *harrrel* *heerre*, i R *herrel* *heer* og i STH *hær!* *her*. For så vidt kan både »herre« og »hær« bruges i sammenhængen, der fortæller om hertug

Henriks kamp mod den hedenske »herre« eller »hær«; men glosens rimord er »værre«, hvilket antyder, at KBF (og R?) har den rette tolkning. Forlæggets form har formentlig været den apokoperede, vi finder i STH, hvor den til overmåde rimer på det ligeledes dialektale *werl wær*.

Som følgende opstilling vil vise, er slægtskabet mellem manuskripterne ikke begrænset til de fem opskrifter, der forekommer i alle tre visebøger:

X	KBF	R	STH	DgF
1		2	44	166 Abc
2		3	45	141 Cac
3	131	4	42	138 Bade
4	127		48	140 A,D
5	132		49	79 Ca,A
6	134		51	293 Aab
7	128	5	53	114 Aabc
8		7	56	9 Eab
9		8	59	10 Bab
10		9	60	DV 5 ab
11		10	65	316 Aab
12	139	11	66	299 Aabc
13	140		67	362 Ba,Ab
14	141		68	23 Bad
15	142		69	363 Aac
16	143	12	(10)	29 B,Abc
17	144		(13)	199 Abc
18		13	70	18 Bab
19		14	71	329 Bab
20	145	16	80	377 Babc
21	146	17	83	291 Cabc
22	147		85	455 Aab
23	149		87	194 Aah
24	150	18		153 Aab
25	153	24		298 Ba,C

Som det fremgår af ovenstående skema, indeholder ret store dele af de tre håndskrifter, KBF, R og STH, samme visemateriale. DgF's tekstgruppering viser, at der for alle disse optegnelser vedkommende næsten udelukkende er tale om en nært beslægtet tradition, men igen er kommentarerne upræcise. Den verbale overensstemmelse, som Grundtvigs iagttagelser bygger på, er naturligvis – som det er demonstreret ovenfor – et indicium for, at der findes berøringspunkter mellem redaktionerne. Men i de tilfælde, hvor en tekst kun er bevaret i to kilder, og hvor den ene ydermere er stærkt overarbejdet, svigter indicierne bærekraft. For disse optegnelser vedkommende udgøres beviset for en indbyrdes afhængighed ikke alene af den fælles ordlyd, men nok så meget af den hidtil oversete omstændighed, at viserne i alle tre kilder optræder i samme eller næsten samme rækkefølge. Dette forhold udelukker, at der kan være tale om varianter baseret på en skriftlig eller mundtlig tradition af mere tilfældig karakter. Samtidig antyder den faste orden, at det fælles forlæg ikke kan have bestået af løse optegnelser, men må have haft form af en visebog.

Det er ikke på grundlag af det foreliggende materiale muligt at danne sig et helt nøjagtigt overblik over det tabte håndskrifts omfang. Som skemaet viser, kan det dog med nogenlunde sikkerhed bestemmes, at X må have indeholdt de femogtyve viser, der er fælles for mindst to af de tre kilder. Men håndskriftet kan udmærket have været mere omfangsrigt.

Materialet her giver os en enestående mulighed for at følge folkevisesamlernes arbejde på nært hold. Det fordeler sig typologisk over DgF-indholdet på følgende måde: fem viser er såkaldte kæmpeviser (X 8, 9, 14, 16, 18), én tilhører de naturmytiske viser (X 5), én er defineret som en legendeviser (X 7), fem er historiske viser (X 1, 2, 3, 4, 24), tolv er ridderviser af forskellig slags (X 6, 11, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25), og én vise tilhører ikke balladegenren (X 10), men er i øvrigt også historisk. – Ingen X-optegnelse er ifølge DgF en romanviser, en sen lyrisk vise eller en efterslætsviser. Vi har med andre ord i X et forholdsvis repræsentativt udsnit af den centrale danske balladetradition, om end med en lille overvægt af kæmpeviser og historiske viser.

De tre håndskrifter har nærmet sig dette udvalg på forskellig måde.

I Karen Brahes Folio finder vi på dette overordnede plan atter tegn på en kraftig redigering. Kun tre af X-håndskriftets *viser* er ikke medtaget i KBF; men i visse tilfælde har samleren foretrukket andre tekstredaktioner end dem, der kunne hentes i denne kilde. Helt udskudt er

Kristiern d. II's Klage (X 10, DV 5), der ikke er digtet i balladestil, hvilket tilsyneladende har været et absolut krav for samlerens accept. At visen om Ulf van Jærn (X 9, DgF 10) ikke medtages kan ses i en bredere sammenhæng. Visse ting tyder på, at den traditionelle kæmpevis, dvs. den vise, hvor netop kampen er det centrale, ikke hører til hendes (?) favoritter. Heller ikke Kong Didrik og Løven (X 8, DgF 9) og Svend Vonved (X 18, DgF 18), begge kæmpeviser, har i første omgang fundet nåde for hendes øjne. De findes sammen med enkelte andre ballader af samme kategori helt sidst i den store samling som nr. 201 og 203, og her er det andre forlæg der er benyttet. Udeladelsen af X 11, DgF 316, »Den skaanske Bjørn« fældet, der handler om blodhævn, skal måske ses i samme lys. At KBF's ophavsmand har rådet over et meget stort materiale fremgår af, at hun har udskudt X 1, X 2 og X 19, eftersom hendes samling i forvejen rummede disse viser, om end i andre versioner. Hun har i det hele taget været opsat på at undgå gentagelser i sit omfangsrige værk: af bogens to hundrede numre forekommer kun et par stykker to gange. Måske har hun også i de problematiske numre X 4, X 5, X 13 og X 25 benyttet andre kilder eller eventuelt samarbejdet flere. I alle tilfælde er der her store afvigelser mellem tekstredaktionerne, og det eneste bevis for, at disse opskrifter oprindeligt har tilhørt X, er den omstændighed, at de optræder i samme orden i KBF, R og STH.

KBF's holdning til materialet vidner om et yderst bevidst arbejde fra samlerens side. Og samtidig røber det sikre valg af ballader i traditionel folkevisestil samme klare fornemmelse for visens egenart, som genfindes i hendes engagement i opskrifternes mindre detaljer, en virksomhed, der – trods fejl og mangler – har en så skuffende lighed med den »ægte vare«, at en fremtrædende visekender som Svend Grundtvig lod sig besnære.

Enklere er på flere måder det forhold til forlægget, vi finder i Rentzels Håndskrift. X er benyttet i første del af R, dvs. i næsten alle de opskrifter, der er optegnet af R-manuskriptets skriverhånd nr. I. Denne del af håndskriftet er betydningsfuld, når det gælder diskussionen omkring visebogens oprindelige tilhørsforhold. Man har nemlig hævdet, at den ukendte Rentzel kunne have anlagt samlingen, en tanke, der atter tages op i Karsten Christensens artikel i dette nummer af Danske Studier. Ideen er tiltalende, eftersom den forklarer signaturen på håndskriftets første side naturligt og logisk. Men det udvalg, håndskriftet foretager i X-samlingens viser, synes imidlertid at antyde, at

ingen anden end Vedel selv er manden bag disse optegnelser. På det originale, nyligt genfundne pergamentbind har Vedel egenhændigt angivet, at bogens indhold er »HISTORIEVISER/KIÆMPEVISER«. ⁹ Vedels definition af de to begreber svarer ganske vist ikke altid helt til Grundtvigs inddeling af DgF; men ikke desto mindre er det i høj grad netop kæmpeviser og historiske viser, der præger ikke alene sidste del, men også denne omstridte første del af »Renzels« visebog.

R 1b (DV 3), R 6 (DS XCIII) og R 20, 21 og 22 (DV 119, 20 og 21) kan have tilhørt X, men være blevet udskudt af KBF og STH, eftersom de ikke er ægte ballader. De øvrige R-numre fra denne del af håndskriftet er dog næppe hentet fra X. R 15 er fx visen om Ebbe Skammelsøn (DgF 354), der findes i KBF som nr. 102, men i en anden version. Det forekommer utænkeligt, at STH ville udelade en så fremragende vise, ligesom man dårligt kan tænke sig, at såvel KBF som STH ville bortvælge R 19, visen om Niels Ebbesøn (DgF 156). R-samleren må altså her have interpoleret viser af »historisk« tilsnit.

Også sammenligningen af håndskrifternes varianter synes at afsløre en mere bevidst indsamlingsvirksomhed i Rentsels Håndskrift. R-redaktionen står tilsyneladende X nærmest med færrest overflødige konjekture og ændringer i det hele taget. Dette forhold svarer i det mindste udmærket til Vedels fra Hundredvisеbogen kendte – om end ikke altid efterlevede – intention om at bevare opskrifternes oprindelige ordlyd: »... ligeruiss som wi haffue funden dem for oss, saa leffuere wi dem fra oss igien ...«. ¹⁰ Denne idé kunne på Vedels initiativ være fulgt af kildesamlingernes skrivere.

Det større stockholmske Håndskrift har i modsætning til KBF og R medtaget næsten alle viser, der med nogenlunde sikkerhed kan siges at have udgjort X-manuskriptets indhold. Den eneste opskrift, der ikke genfindes i dette håndskrift, er visen om Erik Menveds Bryllup (X 24, DgF 153). Hvad angår X 4, X 5 og X 13, der rummer store uoverensstemmelser mellem tekstredaktionerne, er der som nævnt en vis sandsynlighed for, at det er STH, der indeholder afskriften af X-teksten, mens KBF har haft tilgang til en anden tradition. I hvert tilfælde finder vi i disse STH-opskrifter lignende svage spor af jysk, som forekom i de fem sikre X-afskrifter. STH 48 (X 4, DgF 140 D) har fx en form som *i buren sin* (str. 1 – i str. 2 rettet: *burett*), i STH 49 (X 5, DgF 79 A) finder vi formen *lieger* »leger« (str. 1) og STH 67 (X 13, DgF 362 Ab) er ene om omkvædets formulering *hertugen sin taffel* for »hertugens tavl«.

De store spring, der er mellem STH's numre, dækker, så vidt man kan følge det, over et omfattende kompileringsarbejde, men af en anden art end KBF's. Samleren har tilsyneladende ret ukritisk hentet forskellige viser fra snart det ene, snart det andet forlæg. Og heller ikke i de mindre detaljer er STH gennemarbejdet som KBF. – Næsten alle viser, der ikke har baggrund i X, kan føres tilbage til to forskellige forlæg, hvoraf det ene er beslægtet med Anna Urups Håndskrift (GkS 793, fol.), det andet med Magdalene Barnewitz' Håndskrift (Thott 774, fol.). Slægtskabet mellem en række af opskrifterne i STH og Anna Urups Håndskrift¹¹ er ikke af samme, ret gennemskuelige karakter, som det der eksisterer mellem KBF, R og STH. Men forholdet har fået Grüner Nielsen til at antage en mulig østdansk oprindelse for STH, idet han formoder, at Anna Urups Håndskrift er blevet til i Halland omkring år 1600. Anna Urup (1595-1674) stammede netop fra denne landsdel. Imidlertid er STH lige så nært beslægtet med optegnelserne i Magdalene Barnewitz' Håndskrift, der har tilhørt adelskvinden af samme navn. Magdalene Barnewitz (1651-82) var født på Lolland, men blev som ganske ung gift i Nørrejylland. Hendes håndskrift er yngre end STH og dateres til 1660'erne.¹²

De tre håndskrifers forhold til det tabte X-manuskript giver således et udmærket indtryk af 15-1600tallets skriftlige viseoverlevering, sådan som den findes i de værker, der ikke har karakter af poesi- og stambøger. Samlerne synes at have rådet over meget store mængder materiale, først og fremmest i form af håndskrevne forlæg, hvad fejltyperne vidner om. Kilderne har efter alt at dømme været i omløb over hele landet i de skrive- og læsekyndige kredse, der især udgjordes af adelen. Indsamlingsaktiviteten var ikke betinget af en antikvarisk interesse i slægt med den, vi møder i 18-1900tallets videnskabelige indsats på området. Hos Vedel er der ganske vist tilløb til et forsæt om at bibeholde teksternes ordlyd uændret; men som hans andre visebøger vidner Rentzels Håndskrift om, at han på ingen måde betragtede det som sin opgave at bevare en komplet tradition for efterverdenen. I øvrigt har ophavsmændene til den type visebøger, KBF og STH repræsenterer, indsamlet deres stof efter mere eller mindre gennemskuelige principper. Det ser ud til, at helt individuelle, vel mest æstetiske retningslinjer har været afgørende for tekstudvælgelsen.

Samlerens virksomhed møder os i teksternes større og mindre detaljer. Så indgående bearbejdelser, som KBF i visse tilfælde har foretaget, er næppe almindeligt forekommende. Men mindre rettelser findes

overalt. Herigennem afspejles periodens indsamlingssituation, der på afgørende måde var forskellig fra vor tids. Håndskrifterne var kun et led i en stadig levende tradition, som samlerne selv havde et aktivt forhold til. De kunne med god samvittighed ændre en foreliggende ordlyd ud fra en bevidsthed om, at samme vise kunne have mange forskellige former. Afskrifternes værdi ligger dermed ikke blot i, at de rummer resterne af en gammel tradition, men også i de overleveringsmæssige variationer de repræsenterer.¹³

Litteratur:

- Agerschou, Agnes: Vedels Forhold til de af ham benyttede Tekster, saaledes som det fremtræder i Hundredvisebogen. *Acta Philologica Scandinavica* 1941-42 p. 253ff.
- Bennike, Valdemar & Marius Kristensen: Kort over de danske Folkemaal med Forklaringer. København 1898-1912.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: Gammeldansk Grammatik I-VIII. København 1928-73.
- Dal, Erik: Nordisk Folkeviseforskning siden 1800. København 1956.
- DgF: Danmarks gamle Folkeviser I-XII. Ved Svend Grundtvig, Axel Olrik, Hakon Grüner Nielsen m.fl. København 1853-1976.
- DS: Danske Skæmteviser (Folkeviser og litterær Efterklang) efter Visehaandskrifter fra 16.-18. Aarh. og Flyveblade. Ved Hakon Grüner Nielsen. København 1927-28.
- DV: Danske Viser fra Adelsviser og Flyveblade I-VII. Ved Hakon Grüner Nielsen & Marius Kristensen, med nye Tillæg af Niels Schiørring & Iørn Piø. København 1912-79.
- Frandsen, Ernst: Folkevisen – Studier i Middelalderens poetiske Litteratur. København 1935.
- Grüner Nielsen, Hakon: Studier over vore ældste Visehaandskrifter. I. Om Paalideligheden af Visehaandskriftet »Karen Brahes Folio«. *Danske Studier* 1923 p. 153ff.
- Hansen, Aage: Den lydlige udvikling i dansk I-II. København 1962-71.
- Kristensen, Marius: Karen Brahes Folio. Nogle Tillægsbemærkninger. *Danske Studier* 1928 p. 133ff.
- Larsen, Sofus: Af et Folkeviseshaandskrifts Historie. *Tilskueren* 1916 p. 148ff.
- Larsen, Sofus: Folkevisestudier I. Et miskendt Kildeskrift. *Tilskueren* 1917 p. 137ff.
- Recke, Ernst von der: Danmarks Fornviser I-IV. København 1927-29.
- Rubow, Paul V.: Anders Sørensen Vedels Folkevisebog I-II. København 1926-27

Utrykte kilder:

- KBF: Landsarkivet i Odense, Karen Brahe E I,1: Karen Brahes Folio.
- R: GkS 2397, 4to: Rentzels Håndskrift.
- STH: Sth. Vitterhet K 10, fol.: Det større stockholmske Håndskrift.

Noter:

1. Jf. Karsten Christensen: Lidt om Det rentzelske Vischåndskrifts overlevering og tilblivelse. Danske Studier 1986.
2. Danske Viser VI p. 215.
3. Danmarks gamle Folkeviser XII p. 391.
4. Bemærk: Ved sammenligning mellem manuskripterne følges *DgF's* strofeinddeling af *Rentzels Håndskrift*.
5. H. Grüner Nielsen 1923 p. 166f.
6. Ernst von der Recke 1927-29. Forord p. X.
7. H. Grüner Nielsen 1923 p. 170.
8. Ernst Frandsen 1935 p. 25.
9. Danmarks gamle Folkeviser XII p. 309.
10. A. S. Vedels Folkevisebog ved Paul V. Rubow. Fortalen »p. 20«.
11. Ifølge *DgF* har 22 viser fra *STH* og Anna Urups Håndskrift beslægtede forlæg (*STH* 2, 3, 6, 10, 11, 15, 29, 36, 37, 38, 43, 45, 52, 62, 67, 73, 74, 77, 90, 91, 105, 106).
12. Ifølge *DgF* har 26 viser fra *STH* og Magdalene Barnewitz' Håndskrift beslægtede forlæg (*STH* 4, 13, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 36, 40, 46, 47, 50, 52, 55, 57, 58, 63, 64, 67, 68, 75, 81, 82, 102).
13. Ved udarbejdelsen af denne artikel var Lørn Piøs disputats »Nye veje til folkevisen« (1985) endnu ikke udkommet.